

אינו יודע

אל תפריז קתיאורים

בווח כליות וכל אחר

קטוח

אל

על "טעויות לשון" שמצייתות לחוקים לא מודעים

האבחנה בין "תקני" ל"לא תקני" היא, במקרים רבים, סוציולוגית אך משוללת כל ערך בלשני. כללים זהים חלים על כל גילויי השפה המדוברת, תקניים או לא, ולעתים אף בכל השפות

והמשנה). אולם כל מי שבוחר ברצינות את עקרונות השפה המדוברת, מגלה מהר מאוד שרובם המכריע אינם תלויים בשום הכתבה נורמטיבית, ולמעשה, לעתים קרובות חותרים נגד הכתבה כזאת. הלשון המדוברת משלמת מפעם לפעם מס שפתיים לנורמה, ובעשותה כן מולידה יצורים לשוניים שזרותם בולטת לכל אופן (הרפיית בגיד כפיית אחרי וי החיבור - שבימינו שרדה רק בעברית של קריינים - היא דוגמה טיפוסית). מה שמעניין מבחינה בלשנית, ונעלם מעיני הציבור, הוא שהשפה המדוברת נשלטת על-ידי חוקיות ברורה וקשוחה לא פחות מן השפה "התקנית".

אמת רווחת בבלשנות גורסת, כי כל "טעות" (סטייה מהכלל התקני) של דובר ילידי חושפת למעשה כלל לא-מודע.

מגדלים פרחים בעציצים וכולנו שוטפים ידיים בכיור; יחד עם זאת, אף אחד לא מעלה על דעתו שפעילויות אלה מקנות לו הבנה כלשהי בעקרונות המיון הבוטאני או בפזיקה של התערבלות נוזלים. יתר על כן, אף אחד אינו מבלבל בין היכולת לראות לבין הבנה באופטיקה או במנגנון הראייה במוח. אבל משום מה, רבים מניחים שיכולתם לדבר בשפה כלשהי מקנה להם, אוטומטית, הבנה בלשנית. הכשל הזה הוא כולו תרבותי, אין לו בסיס רציונלי, ואף על פי כן, הוא עובדה קיימת, מכשול קבע בפני הבלשן.

אחת הסיבות העיקריות לכשל המדובר היא ההנחה הרווחת שכללי השפה המדוברת נקבעים באופן נורמטיבי על-ידי רשות כלשהי (האקדמיה ללשון) או מורשת היסטורית (שפת המקרא

הלשון היא נחלת כולם - אין לה בעל בית יחיד, אזרחים מועדפים או ממשלה נבחרת. במובן מסוים, נגישות-לכול זו היא ברכה לבלשן, שצריך רק לצאת לרחוב ולהטות אוזן לעוברים ושבים על-מנת לאסוף חומר-גלם לעבודתו. במובן אחר, זו קללה לבלשן, שכן הנגישות הטוטאלית הזאת מייצרת בציבור אינספור דעות קדומות ואמונות שווא. זאת ועוד, לכל אחד יש דעה משלו בענייני שפה; זה רגיש להיעלמות החריק מבניין "הפעילי", האחר נועק לגופן על העברית מפני "אינגלוז" יתר, וכולם כאחד מתחבטים במשך דורות בשאלה אם "עט" זה זכר או נקבה.

קצת קשה לפלס דרך בסבך הרגישויות הללו, והבלשן מוצא עצמו מתקנא במומחים אוטוריים יותר. רבים מאתנו

14. 10 ט"ו לן איננו יו

אל תכריז קתיאוי

כאיות ואל אלה

לן איננו יו

כריז קתיאוי

אלה

בעברית. בעוד ש-"ה" (בקמץ) היא סיומת נקבה אופיינית של שמות עצם, בספרות 3 עד 10 היא דווקא סיומת הזכר. למה? ככה. מובן שאנומליה כזאת - יהיו סיבותיה ההסטוריות אשר יהיו - עומדת בסתירה לחוקים הטבעיים של השפה, ועל כן הדוברים "מתקנים" אותה, כך שסיומות הזכר והנקבה במערכות השם והמספר ישתוו. הקרב על הגייה "נכונה" של מספרים - ערך מקודש בעיני רבים - הוא קרב אבוד מראש. כפי שלא ניתן לדכא, באמצעות חינוך, את רפלקס המיצמוץ לנוכח עצם הקרב במפתיע לעין, כך לא ניתן לדכא את ההגייה הספונטנית של "עשר שקל". לבלשן לא נותר אלא להיאנח לנוכח כמויות האנרגיה ועוצמות הרגש הכרוכות במאבקי סרק כגון זה. נסיים בדוגמה מוכרת פחות, אך מאירת עיניים במיוחד. במשפטים רבים בעברית, הנושא והפועל יכולים להחליף מקומות:

1. הדייסה נגמרה.
2. נגמרה הדייסה.

כרגיל, יש התאם בין הפועל לנושא; במקרה זה, נטיית הפועל היא בגוף שלישי יחיד נקבה. שימו לב כעת שבעברית מדוברת ההתאם בדוגמה (2) יכול להיות חלקי:

3. נגמר הדייסה.

ולא "זביבה". הבחירה בצורה "לא תקנית", אם כן, איננה שרירותית בכלל. עיקרון כלשהו - שהוא הוא מוקד עניינו של הבלשן - קובע מתי יפעילו הדוברים את הכלל הלשוני ומתי לא. עיקרון זה אינו מופיע בספרי הדקדוק התקני, וסביר להניח שגם הדובר הלהוט ביותר אחר דיוק לשוני כלל אינו ער לו.

דוגמה נוספת, שהפכה זה מכבר לקלישאה של תיקוני לשון, נוגעת לטעויות זכר ונקבה במערכת המספרים. זהו "עשר שקל" הידוע לשמצה, וחברו הפחות מוכר, "שלושה ילדות". גם כאן, הסיבה ל"טעות" מתחוררת מיד למי שבוחר את סימון המין במערכת השם

בעצם, דוברים אף פעם אינם טועים באופן שרירותי וקפריזי; הם פשוט מציינים לכללים המעוגנים היטב בדקדוק הספציפי שלהם בפרט, ובדקדוק האוניברסלי בכלל. נזכיר בקצרה שתי דוגמאות רווחות בעברית. בפונטיקה, מבחינים בין עיצורים קוליים (voiced), שבהם מופעלים מיתרי הקול, לבין עיצורים לא קוליים, שבהם יש רק מעבר אוויר ללא הפעלת מיתרי קול. עיצורים רבים נבדלים רק בערך הקוליות שלהם. לדוגמה: ז' הוא קולי, ס' אינו קולי; ב' הוא קולי, פ' אינו קולי; ג' הוא קולי, ק' אינו קולי (דרך פשוטה להבחין בין שני סוגי העיצורים היא להניח את האצבע על הגרון ולהרגיש מתי מיתרי הקול רועדים).

בעברית המדוברת קיימת נטייה לבטל את הקוליות (voicing) של עיצור המופיע לפני עיצור לא-קולי: אנו אומרים "סכוכית" במקום "זכוכית", "ספתא" במקום "סבתא" וכדומה. ולהיפך, הקניית קוליות לעיצור המופיע לפני עיצור קולי: אנו אומרים "הזביר" במקום "הסביר", "מוגדם" במקום "מוקדם" וכדומה. מדובר בכלל פונולוגי מוכר, שפועל בשפות רבות, וגם בעברית המדוברת, וכל ניסיון לגבור עליו באופן תכתיבי נועד לכישלון. יחד עם זאת, הכלל המדובר פועל במצבים מסויימים בלבד; לא כל שני עיצורים סמוכים ישתוו בערך הקוליות שלהם: אנו אומרים "עכבר" ולא "עכפר" (פ' דגושה), "סביבה"

**המחקר הבלשני חושף
הכללה בעלת תוקף
אוניברסלי. הכללה זו,
מסתבר, חלה גם על
עובדות "תקניות" וגם
על עובדות "לא
תקניות". מובן שזה לא
סוף הדרך - כעת צריך
הבלשן לגזור את
ההכללה מעקרונות
כלליים כלשהם**

משפט (3) הוא "לא תקני", ואף על פי כן, הוא ודומיו שגורים למדי. ההתאם ב-(3) מוגבל לגוף שלישי יחיד, בעוד שהמין אינו תואם: הנושא בנקבה, הפועל בזכר. לנוכח משפטים דוגמת (3), הבלשן יכול לנקוט שתי אסטרטגיות. האחת - לפסול אותם על הסף כלא-תקניים, ולכן, נטולי-עניין. השנייה - לנסות לחשוף את החוקיות שלהם. האסטרטגיה השנייה, כצפוי, מובילה לתגליות מעניינות. גם כאן, מסתבר שה"טעות" ב-(3) איננה מקרית. התאם חלקי בעברית מוגבל בשני אופנים. ראשית, התכונה הלא תואמת יכולה להיות מין, כמו ב-(3), או מספר, כמו ב-(4), אבל לא גוף, כפי ש-(5) מראה (כוכבית מציינת משפט בלתי אפשרי):

4. נשאר ביסקוויטים.
5. * נשארתי/נשארתי ביסקוויטים.

שנית, התאם חלקי אפשרי רק כאשר הפועל קודם לנושא, ולא כאשר הנושא קודם לפועל:

6. * הדייסה נגמר.
7. * ביסקוויטים נשאר.

(6)-(7) אפשריים (אם בכלל) רק בהגיית מיקוד מוטעמת, עם הפסק בין שתי המלים ("הדייסה - נגמר!"), אבל בוודאי שלא בהגייה הנייטרלית של (3)-(4). גילינו אפוא חלוקה מעניינת: בתוך קבוצת המשפטים ה"לא תקניים" (3)-(7), ישנם כאלה שהדובר הילדי יקבל ((3)-(4)) וכאלה שהוא ידחה ((5)-(7)). החלוקה נענית לתיאור שיטתי, ועל כן חייבת לנבוע מעקרונות כלליים. למעשה, עברית ושפות אחרות מספקות עדויות לרוב שאכן מדובר בעקרונות כלליים. נדגים זאת ביחס לתלות שמצאנו בין התאם חלקי לבין סדר המלים.

בעברית לא רק פעלים נושאים התאם, אלא גם כמתים (אין - אינו, אינה, אינם...; יש - ישנו, ישנה, ישנם...; כל - כולו, כולה, כולם...). שימו לב שקיים קשר הדוק בין הופעת ההתאם על הכמת לבין סדר המלים: התאם יכול וחיוב להופיע רק כאשר שם העצם הקשור לכמת קודם לו (בדוגמאות להלן הצורה שלפני הקו הנטוי אפשרית, זו שאחרי איננה אפשרית):

8. כל/כולם הילדים עזבו.
9. אין/אינם ילדים בחצר.
10. הילדים כולם/כל עזבו.
11. הילדים אינם/אין בחצר.

לכאורה, העובדות ב-(8)-(11) אינן קשורות לעובדות ב-(3)-(4) ו-(6)-(7). אך למעשה, הכללה אחת חובקת את כולן: התאם חלקי על פועל או כמת אפשרי

(או הכרחי) רק כאשר הוא מופיע לפני שם העצם הקשור אליו. בדיקה בשפות אחרות מראה שההכללה הזאת נכונה גם בהן, וחורגת מעבר לפעלים וכמתים: התאם חלקי תמיד יהיה "קדימה" (שם העצם מופיע אחרי האלמנט עם נטיית ההתאם), התאם מלא יהיה לאחור.

איך כל זה קשור לדיון על שפה תקנית, טעויות וכללים לא-מודעים? הקשר פשוט וטבעי. המחקר הבלשני חושף הכללה בעלת תוקף אוניברסלי (זו שנוסחה בפיסקה הקודמת). הכללה זו, מסתבר, חלה גם על עובדות "תקניות", כמו הניגוד ב-(8), וגם על עובדות "לא תקניות", כמו הניגוד בין (3) ל-(6). מובן שזה לא סוף הדרך - כעת צריך הבלשן לגזור את ההכללה מעקרונות כלליים כלשהם, דבר שלא נוכל לעשות כאן. יחד עם זאת, מצב העניינים הזה מראה בבהירות שהאבחנה בין "תקני" ל"לא תקני", במקרים רבים, היא משוללת כל ערך בלשני; אותם חוקים וכללים חלים על כל גילויי השפה המדוברת, תקניים או לא, ולעתים אף בכל השפות. מובן מאליו שהאבחנה בין "תקני" ל"לא תקני" יכולה לשמש, ואף עושה זאת בפועל, לצרכים אחרים; תיוג סוציו-אקונומי, זיהוי השתייכות אתנית, "אישוש" של דעות קדומות וכיו"ב. כל אלה ראויים לחקירה סוציולוגית בפני עצמה. תפקידו של הבלשן הוא להתריע על כך שבמקרים רבים, הדיונים הללו מנותקים מכל בסיס בלשני, והניסיון לגרור את הבלשנות לתוכם כדי להעניק להם איצטלה מדעית הוא מהלך נפסד.

ד"ר עידן לנדו הוא בלשן במחלקה לספרויות זרות ובלשנות באוניברסיטת בן-גוריון